

מה היו המניעים לחיבורו? מה יחסו לתרגומים הארמיים בכלל ולתרגום אונקלוס בפרט? מה יחסו לתרגום התורה לרס"ג, התרגום הראשון בערבית היהודית לתורה הידוע לנו? האם השתמש המתרגם במפרשים, ומי הם מפרשים אלה? האם התרגום הוא עצמאי, או שהוא נסמך על התרגום המסורתי שלומד על ידי מלמדים לתינוקות של בית רבן שלמדו את התנ"ך באמצעות השרח הערבי? אם מדובר בתרגום מסורתי מה היה יחס הרבנים אליו? ואם מדובר בתרגום אישי, האם הפך במרוצת הזמן לתרגום מקובל ואף מסורתי? האם נעשה רק תרגום אחד לתורה וכל התרגומים בידינו הם השתלשלות של תרגום זה?

שאלות רבות יש לגבי לשונו של התרגום: באיזו לשון כתוב התרגום, לשון גבוהה או לשון עממית? מה היחס בין לשון התרגום ללשון המדוברת? האם לשון התרגום לערבית היהודית של יהודי סוריה דומה ללשונות התרגום של יהודי עיראק, או יהודי מצרים, או יהודי צפון אפריקה? מה היחס בין לשון התרגום שבכתבי יד ללשון התרגומים שנדפסו? מה היחס בין לשון השרח שבכתב לבין הלשון של שרח התנ"ך שהוקלט מפי מסרנים? ואם יש הבדלים בין המסורות והמקורות הללו, מה מקורם?

לעתים אי אפשר לענות על כל השאלות הללו או על חלק גדול מהן מפני שהידיעות שלנו מקוטעות ומעטים כתבי-יד שיש בהם הקדמות, או קולפונים או הערות שמספקים לנו את הידיעות הדרושות. שפר חלקם של התרגומים בערבית היהודית שנעשו בסוריה כשנודמן לי באקראי, ממקום בלתי צפוי, כתב יד של תרגום לתנ"ך בערבית היהודית סורית שבלא ספק נעשה בעיר חלב, הכולל את התרגום לנביאים אחרונים בשלמותו ויש בו הקדמה מפורטת הכתובה בעברית על חמישה עמודים והנותנת לנו תשובות להרבה מהשאלות שהצגנו.³⁰ משום חשיבותה ותרומתה של הקדמה זו נביא אותה לראשונה כאן בשלמותה ואחר נדון בתרומתה להשתלשלות תרגומי התנ"ך בסוריה:

הקדמת "נוה חביב" לתרגום התנ"ך

ישתבח היוצר ויתעלה הבורא שבראנו לכבודו והבדילנו מן התועים בעולם ונתן לנו את תורתו תורת אמת וצונו והזהירנו בה ובמצותיה ולקיימה כפי כח האפשר למען נאריך ימים בעולם הנצחי עולם שכולו ארוך והנה אם מצד עונותינו שרבו למעלה ראש ואשמתינו שגדלה עד לשמים הם החריבו נו(י)נו ושרפו מקדשינו וכו' גלינו מארצנו ארץ חמדה טובה ורחבה והנה אנחנו בארצות העמים סחופים דחופים ויסורין באין עלינו וצרות הזמן סבבונו ואין לאל ידנו ואנה נפנה לעזרה ואם מצד הזמן בלתי נאמן וחסרון כיס קשה מכולם ויהי נאלם

בעליו החלבי של תרגום זה היה עזרא עטייה, על פי הרשום בדף 75 ובדף 86. את תרגום זה סימנו בחיבורנו כתרגום ג.

ד. כתב יד בית הספרים הלאומי Yah. Ms. Heb. 210
כתב יד זה מאוסף א"ש יהודה שבבית הספרים הלאומי והאוניברסיטאי בירושלים הוא תרגום לתורה ולמגילות לא שלם. הוא חסר בראשיתו ובסופו, ונותרו בו 156 דפים בלבד. בראשיתו הוא חסר כל ספר בראשית וספר שמות עד פרק כו 12 (פרשת תרומה). יתכן שכתב היד נתחלק ליורשים מספר. בסופו הוא חסר ארבע מגילות ואף ממגילת שיר-השירים חסר פרק אחד ועוד פסוקים אחדים, והוא מסתיים ב"ז 10. בראש מגילת שיר-השירים כתוב "אתחיל לכתוב פירוש חמש מגילות, בעזרת צור נורא [עלילות]". בדף שער כתב היד נכתב באנגלית שהוא כתוב בערבית היהודית סורית רבנית והוא מן המאה השש-עשרה. אולם בדיקתו מראה שהוא יותר מאוחר. יש בידינו כתב יד של תרגום נביאים אחרונים הכולל השלמות של 19 דפים מסוריה מסוף המאה השש-עשרה (1580) ויש הבדלים ניכרים בין שני כתבי-היד הן בכתב, הן בכתוב והן בלשון. נראה שלשונו של כתב היד שלנו היא משקפת משלב יותר נמוך ומאוחר. משום כך נראה לי שיש לקבוע את זמנו של כתב יד זה לראשית המאה השמונה-עשרה ולהראות להלן שכתב יד אינו ככל הנראה אלא כתב היד שכתב חביב ענתבי בשנת 1728. כתב יד זה דומה בלשונו וזהה בכתבו לתרגומים שנשארו ממחבר זה לספרי נביאים וכתובים. בעבר שייכתי את כתב יד זה לקבוצה של עיבודי תרגום רס"ג לתורה. ברם, אחרי בחינה מדוקדקת נראה לי שרק משקע ניכר מתרגומי רס"ג נמצא בו אך נראה שאין הוא עיבוד (במשמעות המודרנית של היום), אלא תרגום עצמאי שהשתמש בתרגום רס"ג. אמנם יש בו הרבה מושגים ומונחים הזוהים למה שמצוי בתרגום רס"ג (כגון: כהן – אימאם, אהל מועד – כיבא אלמחצר – כיבת אלמחצר, לעומת התרגומים החדשים האחרים: כימת אלמיעאד, האפוד והחשן – בדנה וצדרה, שקל – מותקאל ועוד ועוד), אך ברוב התרגומים החדשים בערבית היהודית חדשה אם של קהילות יהודי המזרח ואם של קהילות יהודי צפון אפריקה נמצא משקע מתרגומי רס"ג. לעתים רחוקות באים בתרגום זה שני תרגומים חלופיים ופעמים בודדות הערה פרשנית (כגון לויק' כה 47 – על "עקר"). תרגום זה סימננו בחיבורנו כתרגום ד, והבאנו את כל הסטיות התרגומיות שלו מתרגומנו, והעירונו עליהן.

9. תרגומי התורה בערבית היהודית – התהוותם ובעיותיהם

המבקש להוציא לאור תרגום לתורה בערבית היהודית של אחת מקהילות יהודי המזרח או צפון אפריקה צריך למצוא פתרון לשאלות אחדות: מתי נתחבר התרגום? מי הוא מחברו?

³⁰ הקדמות כאלה לתרגומי התנ"ך החדשים לא מצאנו עוד חוץ מהקדמת ר' יששכר אלסוסאני (ראה ששון 1931, עמ' 63-68; דורון 1985, עמ' 187-298; אבישור 1991, עמ' 188-187) והקדמת דיין מתונס (ראה דורון 1991, עמ' 175-177).